

М. Антонович

ДВІ ЗАМІТКИ ДО ЖИТТЄПИСУ О. Я. КОНИСЬКОГО

I. Співробітництво в «Искре»

У своїй автобіографії, писаній від третьої особи і надрукованій у «Світі»¹ — журналі, що його видавав І. Франко, Олександр Якович Кониський згадує, що «ще з початку 1860 р. Кониський став дописувати в «Искру», чим дуже розгнівав полтавський уряд».²

Переглядаючи «Искру» Сатирический журнал с каррикатурами (виходив у рр. 1857—1873 під редакцією поета В. Курочкіна), ми знайшли щоправда декілька речей підписаних ініціалами А. К., однак з цих речей виходить, що їх автором не міг бути О. Я. Кониський за винятком хіба одного вірша, однак і цю справу треба було б докладніше проаналізувати.

Система праці редакції «Искры» була своєрідна. Вона отримувала листи з різних закутків країни і цікавіші з цих відомостей включав у свої огляди М. М. Стопановський, не називаючи здебільшого ні місцевости, ні осіб, яких ці інформації торкалися. Звичайно, в той час і для тих людей, які знали про що мова і на що пороблено натяки, все це було зрозуміле, а тепер після 110 років не легко виділити те, що писали різні автори в той час включаючи О. Я. Кониського, а М. М. Стопановський використав у своїй рубриці.

Все ж таки нам пощастило натрапити на конкретний слід співробітництва Кониського в «Искре». У 18-му числі за 1861 рік (рік видання третій) від 19 травня в рубриці М. Стопановського «Нам пишуть», стор. 273 читаємо таке:³

«Деякі охотники⁴ сценічного мистецтва задумали поставити декілька спектаклів — Бог знає чому названих ними народними.⁵ Були вибрані такі п'єси: «Бедность не порок», «Свои люди», «Ревізор», «Шельменко-волосний писар» і «Наталка Полтавка».⁶ Для першого

¹ «Світ» ілюстрована літературно-політично-наукова часопись, ч. 13 (I за 1882 р.) з датою Львів 25 січня 1882 р. стор. 227—229.

² *op. cit.*, стор. 228.

³ Подаємо в перекладі на українську мову.

⁴ В тексті любителі або аматори. Ми ж використовуємо тут і далі слово «охотники», яке вживав тоді Кониський і яке знаходимо в «Основі» в його дописі на цю саму тему.

⁵ Підкреслення в оригіналі.

⁶ Перші дві п'єси Островського, «Ревізор» — Гоголя, «Шельменко — волосний писар», Квітки-Основ'яненка і «Наталка-Полтавка» Котлярев-

спектаклю уже було зроблено всю підготовку: вивчені ролі, найнята obsлyга, домовлена музика. Головний упорядник пішов до Січеного з афішкою за дозволом. Той прочитав афішку і підняв брови: «не могу, каже, не могу... Народні вистави... це така річ... знаєте...» Йому кажуть: викресліть це слово, якщо воно вам не подобається. Він радісно це зробив, але все ж таки дозволу не дав: «у вас, каже, ціни визначені дешеві, *вільні*... Може набитися в театр різна челядь, простолюддя... чернь і чого доброго, поряд із Скоттом (місцевий Сквозник) сяде якийсь не будь селянин у недозволеному сіряку, або, що ще невідповідніше, поряд з моєю ложою займе ложу яканебудь перекупка! Скажіть охотникам, що я не обскурант і щиро співчуваю їх прекрасному заміру... та все ж таки дозволити не могу...» Охотники побалакали між собою і через деякий час знов вислали депутата до Січеного: «дозвольте, мовляв, тепер, на яких вам забгається умовах (мабуть, хоч би й побажав навіжений, щоб його ложу повісили зовсім збоку від інших, посередині залі замість люстри). — «Ні на яких умовах не могу» відповів Січений категоричним тоном. Яка вереда! «Ви, каже, без мого дозволу вивчали ролі, я тепер вам самих вистав не дозволю». «Репетиції справа домашня... крім того ж ви взимку, кажуть йому, аристократам дозволили...». «То люди, *mon cher*, іншого роду і лиця такі... і не грали «Ревізора», а грали «А и Ф», «Вицмунди»... все благородні п'еси... Адже! «Ревізор» принижує в очах глядачів повітові власті... У мене Скотт може бути кращій як Сквозник-Дмухановський... як на нього дивитимуться! Не могу, *mon cher*, не могу...» Та ось ще що: театральний будинок, хоч і є власністю п. Покровського, але він не мав права, не спитавши мене, дати його вам у ваше розпорядження...». «Театр приватна власність» — відповів депутат. Січений опалахнув: нічим йому не можна так допекти, як сказати безспірну правду. «А ось я покажу, яка власність! — закричав він — я накажу спогнати геть з міста людей, яких прислав Покровський для позичення вам театру. Тут приїхав фаерверщик... Йому дозволю пускати фаерверки, а вам нічого не дозволю, *mon cher*». За що ж така неласка, ваше превосходительство?» «Це вже мені знати... ваші люди не поважають моїх розпоряджень, скаржаться на насильство, на утиски... Ось же їм за це!..» Закінчилося тим лише, що оратор отримав ще додаток до свого прізвища і може підписуватися, як називається: «Моншерик-Січений».

Що цей репортаж складено на базі листа Кониського, не може бути сумніву, хоч тут і не сказано, що дія відбувається в Полтаві. Все ж таки персонаж відомий: Січений це губернатор Волков, а Скотт, очевидно, поліцей-англієць Гаскет, з яким українська Громада в Полтаві мала в той час багато спорів і непорозумінь. Від себе Стопановський додав, очевидно, саркастичне зауваження, що упорядники, мовляв, «Бог знає чому» назвали вистави «народними». Таке завваження було б Кониському нехарактерне, а крім того, він же був ініціатором вистав і якщо не він сам вигадав цю назву, то напевно

ського. На схилі життя Кониський згадуючи про цей епізод («Днепровская Мольва» 1900, ч. 3; передрук в «Київській Старині» 1900, ч. 3, стор. 152) замість «Свої люди» згадує «Сватання на Гончарівці» Квітки.

радо на неї погодився. Поза тим Стопановський віддав мабуть досить точно текст написаний Кониським. Характерним для насмішливого стилю Кониського є місце про ложку замість люстра і влучне змалювання характеру губернатора Полтави А. П. Волкова-Січеного.

Зрештою на цю саму тему Кониський написав два інші листи. Перший надрукований у червневій книжці «Основи» за 1861 рік (стор. 171—172). Цей лист набагато коротший, хоч і подає деякі інформації, яких нема в «Іскре». До речі маємо підстави припускати, що редакція «Основи» значно скоротила повідомлення О. Я. Кониського. Там читаємо:

«Щоб хоч трохи познакомити народ⁷ з театром охотники почали побиватись об тім, щоб на великодних святках показати зо три, або з чотири народніх⁷ спектаклі. Найняли уже й театр, вивчили на первий спектакль комедії «Бідність не порок» і «Шельменко волосний писар», — да ба! не позволено грати... через те. кажуть, що для народу⁷ ще дуже рано (підкр. оригіналу) заводити театри, та й ціни назначили дешеві (ложі 8, 4, 3 і 1½ карбованці, а дзиглики 50, 30 і 25 коп.). Охотники просили, щоб ціни набавити, в афішці не писати «народній спектакль»⁷... — не допомоглось!... рано, кажуть, та й годі».

З цими двома листами цікаво порівняти лист Кониського з Полтави, друкований у львівському «Слові»:

«...захотіли «народолюбці» в Полтаві давати спектаклі по дешевим цінам з тим, щоби прибуток йшов на школи... Пішли до губернатора А. П. Волкова прохати, щоби дозволив печатати оповістку. Так де вам! таке загнув, що й казати сором! «Народу, каже, ще рано спектаклі!» та й не дозволив грати... кажем вам, що губернатор наш тільки й придатен на те, щоб попсовати добре діло... а добра з його як з того козла...»⁸

Трудно сказати, який з трьох листів Кониського, найбільше досовив губернатору Волкову, що недаремно в 1862 р. подаючи відомості III відділові, висловив думку що «Конисский более прочих дерзкий и нахальный».⁹ Цікаво, що в листах призначених для друку на території Росії, Кониський не відважився називати Волкова по імені. Назвав він Волкова у львівському «Слові», де підписався доволі прозорим псевдонімом «Верниволя». Ще наприкінці квітня 1862 р. цей номер «Слова» попав до Волкова¹⁰ і поряд з іншими справами врешті причинився до заслання Кониського в січні 1863 р. до Вологди.

⁷ Кількакратне вживання терміну народний вказує на вагу, яку цьому слову надавав Кониський, хоч в «Іскрі» з цього і глузував Стопановський.

⁸ Лист датований Кониським 6 (18) квітня 1862. Цитую за статтею К. Студинського, Зв'язки О. Кониського з Галичиною в 1862—66. Записки НТШ т. 150, стор. 275.

⁹ М. Гніп, Полтавська громада, Харків 1930, стор. 51.

¹⁰ op. cit., стор. 17.

М. Гніп, який переглянув також архів III відділу, доповнює в своїй монографії відомості про неуспішну спробу улаштувати спектаклі. Він подає, що артистами мали бути Кониський, Лобода, Стронін, Кулик, Щелкан, Цисс та Фененко. З праці М. Гніпа далі довідуємося, що Лобода і Щелкан написали в цій справі до новопризначеного міністра внутрішніх справ Валуєва, який, однак, підтримав Волкова заявляючи, що «навіть в Англії, країні, що випередила нас далеко в галузі народної освіти... не знають сценічних вистав».¹¹

Ця відповідь Валуєва, як пише М. Гніп, «стала широко відома» і, очевидно, на основі відомостей Кониського, Іван Нечуй-Левицький використав її в повісті «Чорні жмари», де говорив про недільні та вечірні школи та додав: «... а про народний театр їх одповіли, що коли цього ще нема навіть і в Англії, то і в нас воно не повинно бути».¹²

У всякому разі ми вказали на безсумнівний слід співпраці О. Я. Кониського в гумористичному журналі «Искра», де з уваги на своєрідний характер редагування не легко визначити точних слідів такої співпраці.

Як ми вже згадали (прим. 6), на схилі свого віку О. Кониський ще раз повернувся до цієї теми. Для нас цей спогад не має в даному разі спеціального значення, оскільки ми понад всякий сумнів вказали на сліди співпраці Кониського в «Искрі», однак для повноти згадаємо і цей останній спогад написаний і видрукований уже в році смерті цього визначного діяча.¹³

Спогад цікавий тим, що в ньому Кониський подає цілу предісторію «народних спектаклів». Одного разу на «народних читаннях», що їх на початку 1860-их років улаштовували в Полтаві члени місцевої громади (Д. П. Пильчиків, О. Я. Кониський, О. І. Стронін та ін.), прочитано було першу дію

«оперети Котляревського «Наталка-Полтавка» й услід почулися з публіки такі слова: «от-би було цікаво побачить оце саме на театрі!» Це речення і породило серед нас думку організувати народні спектаклі».¹⁴

Кониський згадує, що спектаклі повинні були відбутися на Великдень 1861 чи 62 року.¹⁵ Називаючи далі з малою зміною спектаклі, які мали ставитись,¹⁶ Кониський в загальному описує те, що ми вже знаємо (про поліцейського, називаючи Гаскета по імені, тро інтервенцію в цій справі, яку доручено було зробити Лободі і Щелкану)¹⁷ і зазначає, що міністер внутрішніх справ Валуєв не дав відповіді, а

¹¹ *ibid.*

¹² *ibid.*

¹³ Днепровская Молва 1900 ч. 3. Передрук в «Київській Старині» т. 68 (1900), стор. 149—152.

¹⁴ К. Ст. т. 68, стор. 151.

¹⁵ з попереднього ми знаємо, що це було в 1861 р.

¹⁶ Пор. прим. ч. 6.

порадив губернаторові Волкову переконати охотників не ставити спектаклів, оскільки це передчасне і потім додано ще про Англію. Своє оповідання Кониський закінчує словами: «Скоро настали інші часи».¹⁸

Коли ми вже додали до нашої теми цей додаток, то варто тут додати ще одне, що нам відоме також з інших джерел, а саме, що О. Кониський зберіг добру пам'ять до кінця життя та що його спогади заслуговують довір'я. Це важливо підкреслити ще й тому, що свого часу «в запалі боротьби» різні противники Кониського закидали йому часом навіть навмисне перекручування фактів. Насправді, дані Кониського завжди заслуговують довір'я, хоч він підпадав різним настроєм і жваво переживаючи сучасне, часом, надто свіжо і гостро реагував.

2. Невияснене місце в листі О. Кониського

Свого часу, публікуючи на сторінках «Українського Історика» листа Кониського до проф. О. Колесси¹⁹ з весни 1897 р., нам не пощастило з'ясувати одного місця. На цьому місці подамо ще раз згаданий уривок:

«Ота консолідація з кацапнею вельми мордовала мене; оприч шкоди задля Товариства я нічого з неї не сподівався; але тепер вже бачу, що Виділ схаменувся: Грушівський пише до мене, що Тов-во в кацапському ювілею участі не братиме!...»²⁰

Це було єдине, не зовсім ясне місце листа. Мова про якийсь ювілей, у якому Наукове Т-во ім. Шевченка повинно було брати участь разом з галицькими москвофілами.

Як ми тоді зазначали, В. В. Дорошенко думав про 300-літній ювілей Ставропігії, однак, як перевірів В. В. Міяківський, цей ювілей святкували ще в 1886 році. З свого боку В. В. Міяківський пропонував пов'язати цю подію з ювілеєм Д. Л. Мордовцева, однак і сам він сумнівався в правдоподібності цього припущення.²¹

Тоді ми висловлювали думку, що йшлося про якийсь місцевий «галицький москвофілами улаштований ювілей», однак вказували в неправильному напрямку, думаючи про ювілей Гушалевича, Русалки Дністрової чи под.²²

¹⁷ Цікаво, що в цьому спогаді О. Кониський додає ще прізвище Пільчикова. Дуже правдоподібно, що Пільчиків допомагав писати інтервенцію, але не підписав її, тому в матеріялах III. відділу його немає.

¹⁸ К. Ст. т. 68 (1900), стор. 152.

¹⁹ *Український Історик*, ч. 1—2 (5—6), р. II, 1965, стор. 72—76, «Неопублікований лист О. Я. Кониського».

²⁰ *op. cit.*, стор. 72.

²¹ *op. cit.*, стор. 74.

²² *op. cit.*, стор. 74—75.

Недавно, переглядаючи «Літературно-Науковий Вістник» кінця минулого століття, ми натрапили на згадку, яка нам дає змогу з великою правдоподібністю з'ясувати те невияснене місце згаданого листа.

У другому томі Л-НВ за 1898 р. на стор. 63 згадано таке:

«Торік була думка, аби сегорічні 50-літні роковини знесення панщини і відродження галицької Руси всі руські і москвофільські товариства святкували разом. На сей проєкт не пристали товариства ім. Шевченка, педагогічне, гімнастичне Сокіл і студентська громада. Сего року се спільне з москвофілами святкування згаданих роковин прийняло форму таку, що зложився «Комітет з членів (отже не делегатів) руських товариств і сей рішив на засіданню 23 марця с. р. порозумітися з духовним комітетом у св. Юрі особливо щодо церковної частини обходів і ювілейної фундації».

Мова про 1897 р. і підготування до 50-літнього ювілею скасування панщини та відродження Галичини у 1848 р. Ці святкування відбулися 17—19 травня 1898 р. у Львові. Тому, що в листі О. Кониського до О. Колесси мова саме про цей ювілей, протирічило б лише те, що в Л-НВ ясно сказано, що Тов. ім. Шевченка не пристало на спільний ювілей. Однак лист писаний тоді, коли ця справа була ще в НТШ актуальною, а щойно весною 1897 р. вирішено в цьому ювілей участі не брати. Це рішення О. Кониський безкомпромісний українець щиро привітав.

Проти участі в спільному з москвофілами відзначенні півстолітнього ювілею знесення панщини був і М. Грушевський. Ставши 2 лютого 1897 р. головою НТШ,²³ він відразу ж вирішив не брати участі в цьому спільному ювілей.

Звичайно, остаточне підтвердження правильності нашого припущення можна було б отримати щойно на підставі протоколів виділу НТШ з 1897 р., однак вони для нас недоступні, або з тодішньої преси. Все ж таки ми не сумніваємося, що саме цей ювілей мав на увазі Кониський, коли писав свого листа молодому тоді ще ученому О. Колесі.

²³ Л. Винар, *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка. 1892—1930*. Мюнхен 1970, стор. 28.